

Б. М. Одайник, здобувач

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ПАМ'ЯТНИКІВ ІСТОРІЇ І КУЛЬТУРИ В ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОГО ПРАВА

Статтю присвячено дослідженню історії розвитку вітчизняного кримінального законодавства про відповідальність за знищення, руйнування або пошкодження пам'яток — об'єктів культурної спадщини. Визначені основні етапи еволюції цього складу злочину.

Ключові слова: історія кримінального права України, знищення, руйнування або пошкодження пам'яток — об'єктів культурної спадщини.

Першим кроком у законодавчому оформленні та закріпленні кримінально-правових норм, пов'язаних з охороною пам'яток культурної спадщини, було прийняття Уложення про покарання кримінальні та виправні 15 серпня 1845 року [1].

Глава IV розділу “Злочини проти віри” містила норму про святотатство. Її безпосередньою метою було забезпечення недоторканості церкви і її майна, але опосередковано вона впливала на охорону культурного надбання. Суспільна небезпека святотатства укладалася насамперед у порушенні релігійних канонів і в заподіянні шкоди церкві. Тому включення в Уложення складу святотатства можна умовно вважати спеціальною мірою кримінально-правової охорони культурних цінностей.

Незважаючи на те, що структура та формулювання норм Уложення про покарання кримінальні та виправні 15 серпня 1845 року були досить тяжко важкими та недосконалими, цей нормативно-правовий документ підняв кримінальний закон Російської імперії на принципово новий рівень, завдяки якому деякі положення даного акту існують і у сучасному кримінальному законодавстві, у тому числі і Кримінальному кодексі України.

Певні спроби усунути протиріччя і повторення, що мали місце в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 15 серпня 1845 року, були здійснені в Кримінальному уложенні 22 березня 1903 року [2].

Уложення 1903 року скасувало святотатство як самостійний склад злочину, зберігши його тільки як кваліфікуючу ознаку посягань проти власності. Наприклад, ст. 588 передбачала окремою частиною злочинство в церкві, ст. 589 — розбій у церкві тощо [3, 219].

В 1905–1906 роках був розроблений проект Положення “Про охорону стародавностей”, що містив у тому числі і кримінально-правові заборони. В цьому проекті вперше з'явилося достатньо чітке визначення понять стародавностей (пам'ятників історії і культури). Відповідно до даного законопроекту було визначено, “що після закінчення 150-літнього періоду існування, кожний пам'ятник стає пам'ятником стародавності, що підлягає охороні”. У їхнє число включалися “всі пам'ятники зодчества, ліплення, живопису і іншого мистецтва, значні за своєю стародавністю, художньою вартістю, археологічним чи історичним значенням, а так само акти, рукописи і первісні стародавності” [4, 3].

Кримінально-правові заборони в Положенні “Про охорону стародавностей” були представлені декількома статтями. Одним зі складів було навмисне ушко-

вою Всеукраїнського Центрального Виконавчого комітету від 23 серпня 1922 року від цієї дати Кодекс було введено у дію на території всієї Української Радянської Соціалістичної Республіки [7].

Кримінальний кодекс УРСР 1922 року передбачав норми, що встановлюють відповідальність за посягання на культурні цінності. Визначалась злочинною контрабанда (кваліфікований вид — незаконне вивезення або ввезення історичної і культурної спадщини), встановлювалась кримінальна відповідальність за приховування колекцій пам'ятників старовини і мистецтва, що підлягають реєстрації і обліку або передачі в державне сховище. Кримінальний кодекс, як і більшість інших правових актів, характеризувався слабкою правовою охороною культурних цінностей. Існуючі законодавчі акти носили класовий характер і метою своєю мали вирішення політичних питань. Власниками предметів, що мали культурну або історичну цінність, були, як правило, представники інтелігенції, буржуазії і інших імущих класів, таким чином суб'єктами вказаних злочинів, як правило, були представники перерахованих вище класів. Крім того, пробілом кримінального законодавства УРСР була відсутність закріплення інших видів посягань на культурні цінності, а саме: розкрадання, знищення або пошкодження тощо. Більша частина вже наявних і нововиданих правових документів, що регулювала відносини в сфері культурної спадщини, виявилася малоефективною і найчастіше носила декларативний характер.

8 червня 1927 року був прийнятий новий Кримінальний кодекс УРСР і введений у дію відповідною постановою ВЦВК на усій території УРСР із 1 липня 1927 року. За текстом він також був близький до прийнятого 26 жовтня 1926 року Кримінального кодексу РРФСР [8].

У ньому містилася лише одна норма, що охороняла пам'ятники історії і культури від злочинних посягань, яка полягала в приховуванні колекцій і пам'ятників старовини і мистецтва, що підлягають реєстрації, обліку або передачі в державні сховища. Порушення даної кримінально-правової заборони передбачало покарання у виді виправних робіт на строк до трьох місяців з конфіскацією приховуваного майна. Інші посягання на культурні цінності передбачали кримінальну відповідальність у загальному порядку.

Фактично ніяких серйозних змін в області кримінально-правової охорони не спостерігалось до моменту прийняття у 1958 році Верховною Радою СРСР Основ кримінального законодавства Союзу СРСР і союзних республік. На їх основі 28 грудня 1960 року було прийнято КК УРСР, який було введено в дію з 1 квітня 1961 року [9].

У даному Кодексі була декриміналізована норма, яка полягала в приховуванні колекцій і пам'ятників старовини і мистецтва, що підлягають реєстрації, обліку або передачі в державні сховища і введена зовсім нова — знищення або пошкодження пам'ятників історії і культури (ст. 207). Незважаючи на деяку однобокість у правотворчості (полягала в тім, що серед кримінально-правових засобів, які забезпечували використання і схоронність культурної спадщини, були закріплені тільки засоби боротьби з неналежним поводженням з ними), дана кримінально-правова норма мала і свій позитивний вплив на розвиток законодавства в досліджуваній області. Більш чітко визначення одержав предмет злочинного посягання, сформульований як “пам'ятники історії і культури”. Дана термінологія збереглася дотепер і застосовується в різних правових документах.

5 квітня 2001 року було прийнято Кримінальний кодекс України, стаття 298 якого передбачала кримінальну відповідальність за нищення, руйнування чи псування пам'яток історії і культури [10, 196]. Предметом цього злочину виступали пам'ятки історії і культури, взяті під охорону держави. Частина 2 цієї статті передбачала в якості предмета злочину — об'єкти, які є особливою історичною або культурною цінністю.

Прийняття 18 березня 2004 року Верховною Радою України Закону “Про охорону археологічної спадщини” [11] суттєво змінило ст. 298 КК України. Змінилася назва статті, яка тепер звучала як “знищення, руйнування або пошкодження пам’яток — об’єктів культурної спадщини та самовільне проведення пошукових робіт на археологічній пам’ятці”. І відповідно змінився зміст норми.

По-перше, зміни відбулися в об’єктивній стороні:

— нищення було замінено на знищення, це означало, що законодавець вказує на закінченість цього процесу, на матеріальний склад злочину;

— псування було замінено на пошкодження, тобто законодавець застосував такий термін, який є традиційним для кримінального законодавства і більш зрозумілим для юридичної спільноти.

По-друге, у відповідності до чинного пам’яткоохоронного законодавства замість невизначених понять “пам’ятки історії і культури”, “об’єкти, які є особливою історичною або культурною цінністю” було введено юридично обґрунтовані, законодавчо закріплені поняття “пам’ятка — об’єкт культурної спадщини”, “пам’ятка національного значення”, “об’єкт археологічної спадщини”, що виключає можливість широкого, необґрунтованого тлумачення предмета злочину.

По-третє, частина 3 статті доповнювалася положенням про кримінальну відповідальність за діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені з метою пошуку рухомих предметів, що походять із об’єктів археологічної спадщини.

Такими змінами і доповненнями законодавець забезпечив чітке виконання завдання по створенню актуальної нормативно-правової бази з охорони, збереження, дослідження культурної спадщини на кримінально-правовому рівні.

Таким чином, вся історія становлення системи кримінально-правової охорони культурних цінностей вимагала утворення такого механізму прийняття і реалізації відповідних норм, який міг би збалансувати часто протилежні підходи і погляди на культурну спадщину, на методи її збереження.

Література

1. Уложение о наказаниях, уголовных и исправительных (издание 1885 г.). — Екатеринбург: Типография Артели Екат. раб. печат. дела, 1909. — 570 с.
2. Уголовное уложение, высочайше утвержд. 22 марта 1903 г. — СПб.: Изд. Гос. канцелярии, 1903. — 284 с.
3. Российское законодательство X—XX в.: В 9 т. / [Под общ. ред. О. И. Чистякова]. — М.: Юрид. лит., 1984. — Т. 9: Законодательство эпохи буржуазно-демократических революций. — 352 с.
4. Гаврилов Б. “Надлежит вам беречь...” / Б. Гаврилов // История. — № 38 (710). — 8–15.10.2003. — С. 3–5.
5. П. А. Столыпин. Программа реформ: документы и материалы : в 2 т. / Рос. гос. ист. архив; под общ. ред. П. А. Пожигайло. — М.: РОССПЭН, 2003 — Т. 1. — 2003. — 763 с.
6. Коржанський М. Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина загальна: Курс лекцій / Коржанський Микола Йосипович — К.: Атіка, 2001. — 432 с.
7. Уголовный кодекс УССР, утвержденный ВУЦИК 23 августа 1922. — Х.: Издание Наркомюста УССР, 1922.
8. Кримінальний кодекс УСРР в редакції 8 червня 1927 р. — Х.: Юридичне вид-во Наркомюсту УСРР, 1927. — 38 с.
9. Уголовный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / [Александров Ю. В., Андрушко П. П., Андрусив Г. В. и др.]; отв. ред. Яценко С. С., Шакун В. И. — К.: Правові джерела, 1998. — 1085 с.
10. Кримінальний кодекс України: Офіц. видання. — К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001. — 336 с.
11. Про охорону археологічної спадщини: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1626 // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 26. — ст. 361.

Б. Н. Одайник, соискатель

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, г. Одесса, 65058, Украина

УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ОХРАНА ПАМЯТНИКОВ ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЫ В ИСТОРИИ ОТЕЧЕСТВЕННОГО ПРАВА

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена исследованию истории развития отечественного уголовного законодательства об ответственности за уничтожение, разрушение или повреждение памятников — объектов культурного наследия. Определены основные этапы эволюции этого состава преступления.

Ключевые слова: история уголовного права Украины, уничтожение, разрушение или повреждение памятников — объектов культурного наследия.